

ARENKA U ISPRAVAMA HRVATSKIH NARODNIH VLADARA

Milko BRKOVIĆ, Zadar

U ispravama hrvatskih narodnih vladara *arenga* ili *prooemium* nije redovito u upotrebi, ali je ipak toliko prisutna da se o njoj može govoriti kao o drugima »ravnopravnoj« diplomatičkoj formuli ili sastavnom dijelu tih isprava. Ona je po svome sadržaju uglavnom kratka, ali ipak u većini primjera ima svečani ton. Sadrži moralnu, teološku, filozofsku i pravnu sentenciju koja se izražava uglavnom biblijsko-teološkim mislima i citatima, da bi se opravdao objekt isprave kojom se nešto daje destinataru.

Prije arenge u ispravama hrvatskih narodnih vladara trebale bi uslijediti diplomatske formule *inskripcije* ili *adrese* i *salutacije*, međutim njih nema u tim ispravama. Inskripciju se, odnosno destinatare tih isprava, može naći unutar naracije, dispozicije ili nekih drugih diplomatskih formula, ali ne kao samostalnu. Salutacija je u tim ispravama samo jedanput sadržana (kod Zvonimira).¹

Arenga kao diplomatska formula ili sastavni dio isprave nije neophodna u ispravama. Stoga postoje mnoge isprave bez arenge. Međutim, njezina prisutnost ili izostanak više puta može poslužiti kao jedan od dokaza za autentičnost ili falsificiranost dotične isprave. To znači sljedeće: ako se arenga nađe u ispravi u vrijeme kad je ona u upotrebi, onda je ona jedan od dokaza autentičnosti dotične isprave, i obratno – ako je izostavljena u ispravi, a druge je isprave toga vremena sadrže, odnosno ako je sadržana u nekoj ispravi a istodobno u drugima nije, onda je ona jedan od, ali nesigurnih, dokaza za neautentičnost isprave.

Da se arenga u ispravama hrvatskih narodnih vladara upotrebljavala od samog početka pokazuje nam njezina prisutnost u ispravi vladara Trpimira, datiranoj s godinom 852. (4. ožujka). Prvi dio te arenge glasi: »Dum mundi ab origine cuncta per tempora facta mansisse delabissque succedentibus alia alternis simet oculis perspiciamus mentis et manus fidei palpamus, nihil corporeis membris uidere, audire aliud ualemus, nisi ea, que presentantur et scripturarum auditio obtutibus pandet.«² Iz ovog se navoda može zaključiti da je historijsko značenje sadržaja ove arenge to da se poslovi koji služe interesima Splitske Crkve trebaju riješiti pismenim putem, to jest ispravom.³

1. Nada KLAJČ, *Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara* (I. dio), *Historijski zbornik*, god. XVIII/1965, Zagreb, 1966, str. 188.
2. Jakov STIPIŠIĆ – Miljen ŠAMŠALOVIĆ, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I, Zagreb, 1967, str. 4 (dalje: J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I).
3. Josip NAGY, *Diplomatičko-paleografske studije*, *Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu*, god. I, Zagreb, 1925, str. 34.

Mjesto arenge u navedenim ispravama trebalo bi biti poslije intitulacije, međutim u ovom je primjeru njezina misao tako konstruirana da intitulacija logički može slijediti tek nakon nje. Na temelju takvog slijeda i sadržaja te arenge stječe se dojam da je vladar Trpimir uz sami razlog izdavanja te isprave imao pred očima ispravu svoga prethodnika, koju doduše ne spominje, ali arengom opravdava njezinu vrijednost i plemenito djelo prethodnikovo. Stoga ta arenga i izražava nekoliko misaonih detalja i cjelina. To su ljudsko razmišljanje i pogled na opipljivu stvarnost prožetu kršćanskom vjerom, zatim biblijsko-teološko učenje o svrhovitosti nastanka i postojanja svijeta, zatim filozofijsko mišljenje po kojem je čovjek ograničeno biće koje može spoznati samo ono što se nalazi pred njim, odnosno što mu je opipljivo, i na koncu misao da se dotični čin treba zabilježiti kako bi postojao materijalni dokaz za kasnije pravno djelovanje. Te su misli ujedno odraz domašaja ljudskog duha na području znanstvenih spoznaja i kulture vremena u kojem je taj hrvatski vladar živio. Nadalje, ova je Trpimirova arenga toliko u svezi s drugim formulama ove isprave da se ona jednim izrazom unazad proteže u intitulaciju. »Unde (ego) licet peccator« (Trpimir) i da je njezin drugi dio poslužio notarima kao prijelaz na ekspoziciju ili naraciju isprave (incertus de die nousissimo et hora, quam nescit homo sollicitus nimis anime mee).⁴ Izraz »licet peccator« ne pristaje vladarima, osobito moćnima, međutim u ovom slučaju odstupa se od toga. Prema sačuvanim pokazateljima vladarske moći Trpimir je bio za svoje vrijeme moćan vladar. Njegova poniznost sasvim je u duhu kršćanskog naučavanja koje se temelji na evanđelju, a ujedno je i odraz tog naučavanja u njegovoj državi, odnosno na njegovu dvoru. Pa i samo zemljopisno područje srednjovjekovne hrvatske države, na kojem se izdaje ova isprava, bilo je plodno tlo za evanđeoske riječi mlade kršćanske države. To je faza stotrukog ploda pšeničnog zrna iz Evanđelja. Jedino se iz toga razloga Trpimir, iako moćan vladar, pojavljuje kao pokajnik, dakle kao obični kršćanin koji vjeruje u Boga. Stoga i jest zabrinut zbog posljednjeg dana i nepoznatog časa smrti, za kojeg jedino Bog zna kad će pojedincu doći, a on koji vjeruje u vječni život brine se za sudbinu svoje duše, koja može biti upropaštena ili nagrađena. Da bi bila nagrađena, odnosno da bi zaslužila vječni život, čovjek treba na ovozemnom putu činiti dobra djela. Trpimir to čini iz kršćanskog uvjerenja, ali i kao dostojanstvenik. Taj dio njegove arenge ujedno je i moralna pouka koju je primio od svojih prethodnika, a koju sada predaje nasljednicima. U ovom je slučaju realizacija arenge sadržana u naraciji i dispoziciji isprave. Stoga je svojim drugim dijelom spojena s naracijom, a konačno se odrazila u dispoziciji isprave. To pak ne treba značiti da je ijedan dio te arenge kasnije umetnut, kako to misle pojedinci.⁵ Sličnih primjera naći ćemo i kasnije u ispravama hrvatskih narodnih vladara.

Očekivalo bi se da će i sljedeća sačuvana isprava hrvatskih narodnih vladara, to jest Muncimirova iz 892. (28. rujna), sadržavati arengu, to više što njegova isprava potvrđuje Trpimirovu. Međutim, ona je tu ispuštena. Može se pretpostaviti da je izostavljena jedino zbog toga što je druga isprava, osim što je potvrdila prvu, željela skratiti prvu, objašnjavajući ujedno njezinu tradiciju. U tom se smislu istom predmetu pristupilo s drugog stajališta zbog različitih povijesnih okolnosti. To pak ne znači da Muncimir nije smisao te diplomatske formule, već samo pojed-

4. J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 4.

5. Nada KLAJČIĆ, *O Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXII/1960, Split, 1967, str. 114–116.

nostavljuje svoju ispravu. Osim toga arenge vrlo često nema u diplomama s kraćim ili jednostavnije opremljenim tekstom.⁶

Prva sačuvana arenga u kraljevskim ispravama hrvatskih narodnih vladara glasi: »cepi equanimiter circa meos fideles donationis gratia esse sollicitus, dignum ducens, quod nullus externus fieret a nostra donatione; denique immitans illud domini dictum, qui orans ad patrem dicebat: 'Pater, volo, ut ubi ego sum, ibi sit et minister meus', suosque fideles prenuntians inquit: 'Iam non dicam vos servos, sed amicos meos'.«⁷ Osnovna ideja ove arenge jest: »dajem da dadeš«. Budući da svako dobro djelo treba nagraditi, tako čini i kralj Krešimir II. u ovoj ispravi prema svojim *fideles*. Kralja su na darivanje mogle potaknuti kršćanske vrline: pobožnost, humanost, milosrđe, pravednost, ljubav, slobodoljubivost, širokogrudnost, uzoritost, dobrotu, krepost, darežljivost i slično. Te su vrline postulati koje kralj opetuje citatima iz Biblije, odnosno Evanđelja, primjenjujući ih na sebe kao donatora i upućuje ih svojim podanicima, koji su ujedno destinatari isprave. Kralj drži kako su njegovi *fideles* dostojni da ih on ne zove slugama, već prijateljima, i kako je pravedno da nitko od njih ne ostane bez nagrade, kako je to već rečeno u Evanđelju. Takve ćemo svetopisamske prispodobe naći i u drugim ispravama hrvatskih narodnih vladara, kao što su one sadržane i u ispravama drugih kršćanskih vladara srednjovjekovne Evrope. Donesena arenga iz isprave kralja Krešimira II. iz oko 950. nalazi se točno na onome mjestu koje joj i pripada u većini sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara, to jest nakon invokacije, datacije i intitulacije. Početni nas dio ove arenge upućuje, kako ćemo to kasnije vidjeti, na gotovo istovjetan dio teksta arenge Zvonimirove isprave iz 1083, kojom splitskom nadbiskupu daruje zemljište u Zmini. U toj ispravi arenga glasi: »equanimiter cepi circa meos fideles immo dei oratores donationis gratia esse sollicitus dignum ducens, quo nullus fieret exterus a nostra donatione«. ⁸ Slična je toj formi i arenga iz druge Zvonimirove isprave, također iz 1083, kojom samostanu sv. Stjepana kod Splita daruje zemlju Radunu. Ona u toj ispravi glasi: »equanimiter cepi erga fideles meos, preprimis erga seruos dei, donacionis gracia esse sollicitus dignum existimans, ut nemo a beneficencia nostra excludatur«. ⁹ Rački tu ispravu naziva »charta interpolata«. ¹⁰ Očito je da postoji neka sličnost s Krešimirovom arengom, ali ako bi Krešimirova isprava isto tako bila interpolirana, onda bismo interpolatora trebali tražiti u osobi koja je možda falsificirala druge navedene Zvonimirove isprave. S druge pak strane u Krešimirovoj ispravi nalazimo izraz »fideles«, koji se susreće još samo u navedenoj Muncimirovoj ispravi, u kojoj su izrazi *fideles* i *primates populi* sinonimi. Takav jedinstveni izraz može upozoriti na vremensku blizinu postanka Krešimirove isprave Muncimirovoj, što bi bio jedan od dokaza autentičnosti Krešimirove isprave. ¹¹

6. J. NAGY, *Diplomatičko-paleografske studije*, Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu, god. I, Zagreb, 1925, str. 34.

7. J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 40.

8. *Isto*, str. 180.

9. Franjo RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb, 1877, str. 140 (dalje: F. RAČKI, *Documenta*).

10. *Isto*, str. 139.

11. Jakov STIPIŠIĆ, *Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi*, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, vol. 6, Zagreb, 1969, str. 84.

Opširnija verzija isprave kralja Krešimira IV, kojom 1060. (veljača) u Biogradu daje samostanu sv. Ivana neke privilegije i daruje otok Žirje, sadrži arengu. Ona glasi: »Quia vero non inceptor operis dignus laude habetur immo uoti compos et efficax pro meritis glorificatur, omnis enim laus in fine canitur et ibi necessario deuote orantium cessabit oratio, ubi spes aufugit humane uite, si careat uitali suffragio.«¹² Ta se arenga nalazi na mjestu gdje ju se ne bi moglo očekivati u ispravama hrvatskih narodnih vladara, to jest njome se završava dispozicija ove verzije isprave, što pak ukazuje da ju kraća, odnosno prva, verzija isprave nije sadržavala. To bi pak nadalje moglo značiti da je kraća verzija te isprave nastala u vrijeme samog pravnog čina koji se donosi u ispravi i da nije sadržavala arengu, a šira verzija naknadno je unosi, i to na neodgovarajuće mjesto. Vremenska razlika među te dvije verzije iste isprave može biti vrlo kratka, kako se dade zaključiti iz sadržaja isprave.

Navedena je arenga toliko i misaono vezana uz sadržaj isprave da njezin sadržaj ujedno služi kao zaključak dispozicije. Takvu kombinaciju mogao je učiniti samo suvremenik isprave koji je dobro poznao navedeni teritorij u ispravi. I ta arenga dakle opetuje kršćansku vrlinu skromnosti, po kojoj začetnik dobrih djela nije dostojan hvale milosrdnoga Gospodara, kojega treba s pravom veličati i koji će na kraju nagraditi dobra djela svojom pohvalom. Da bi to čovjek postigao, potrebno je dnevno raditi i prinostiti molbe dobromu Gospodaru. Tako to i čine benediktinci, koji dnevno rade fizičke poslove na poljima, a nakon toga mole u navedenoj kapelici isprave. Time obdržavaju svoju regulu i sprovode u djelo moto zemaljskog življenja »ora et labora«, vraćajući izgublenu čovjekovu nadu za životom. Ta je dakle arenga potpuno u svezi s objektom isprave, a ujedno je i prva prava sačuvana arenga u ispravama kralja Petra Krešimira IV.

Sasvim kratka arenga sadržana je u njegovoj ispravi kojom 1060–1062. samostanu sv. Tome u Biogradu daruje zemlju u Sidragi. Ona svojom kratkoćom proporcionalno odgovara kratkoći same isprave u kojoj je sadržana, koja više odgovara potvrdnici matične isprave. Ta arenga glasi: »pro redempcione anime mee meorumque successorum«.¹³ Njome kralj poručuje da on čini dobro djelo, darujući redovnicima sv. Benedikta zemljišta u Sidragi, kako bi time stekao zaslugu u zemaljskom životu koji će se odraziti u spasu njegove duše i duša njegovih nasljednika u vječnosti. Ta je arenga u ovoj ispravi misaona cjelina i misaona sveza između intitulacije s devocijom i dispozicije.

Arengu istovjetnu prethodnoj sadrži isprava kralja Krešimira IV, kojom 1066/67.(?) samostanu sv. Marije u Zadru daruje zemlju u Tokinji. Ona ima ulogu sponse između intitulacije i naracije a glasi: »ob remedium anime mee et pre(de)cessorum meorum«.¹⁴ Sadrži istu poruku kao i prethodna, osim što se umjesto nasljednika navode prethodnici.

Međusobno isprepletana arenga s naracijom nalazi se u sljedećoj sačuvanoj ispravi kralja Petra Krešimira IV, u njegovoj ispravi kojom 1066/67. u Ninu potvrđuje samostanu sv. Krševana u Zadru posjed u Diklu, koji je istom samostanu darovao njegov pradjed Krešimir II.¹⁵ Njezina je poruka kao i prethodne dvije. Darova-

12. J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 90.

13. *Isto*, str. 98.

14. *Isto*, str. 104.

15. *Isto*, str. 105–106.

njem zemljišta čini se dobro djelo, koje je zalog spasa duše ovog vladara, njegovih prethodnika i nasljednika.

Opširnija od potonje tri, a dolazi odmah poslije simboličke invokacije, nalazi se arenga u njegovoj ispravi kojom u Ninu 1069. samostanu sv. Krševana daruje otok Maon. Ona glasi: »Quoniam diuinitatis eximia celsitudo summos ac minimos non modo pro meritis, uerum etiam dispensatione profunda terrenos largitur honores et modo inuestigabili elenat sublimandos et sublimiorum superborum colla pessundat, vt ineffabilis iudicis ineffabile quoque iudicium perseueret et omnipotentis discrecio ex inexausto procedens fonte terrena dispenset imperia.«¹⁶ Po svom stilu i sadržaju ova se arenga u mnogočemu razlikuje od onih koje su dosad donesene. Pitanje je koliko je sam kralj razumio smisao ove arenge, koja ima svečani ton. U svakom slučaju notar isprave tu je formulu uzeo iz nekog formulara i savršeno je uklopio u Krešimirovu ispravu. Misao arenge u ovoj ispravi, da samo Bog podjeljuje vlasti i časti zato da bi pokazao svoju moć nad oholima, savijajući im ohole šije, i pravo da nagrađuje ponizne, jest uobičajena teološka misao koja se provlači kroz cijeli srednji vijek, a nastala je na temelju egzegeze biblijskih tekstova. Donesena Krešimirova arenga ovisi o svečanosti momenta u kojem se isprava izdaje. Nema nikakve sumnje da je taj moment bio doista svečan i u skladu s kraljevom željom da se i svečanim oblikom isprave, pa tako i svečanim tonom arenge, pokaže značenje darovnice i povijesnog trenutka.¹⁷ U toj se arengi slavi Božja mudrost i svemoćnost, kojoj i sam kralj Petar Krešimir IV. ima zahvaliti jer mu je ona raširila granice kraljevine. To ga potiče na Bogu ugodan čin darivanja samostana sv. Krševana u Zadru.¹⁸ Nakon tog proslova misao isprave prelazi na naraciju i dispoziciju.

Već nekoliko puta ponavljana arenga u ispravama kralja Petra Krešimira IV. nalazi se u potpuno istovjetnom obliku i u njegovoj ispravi iz 1072. (?), kojom samostanu sv. Marije u Zadru daruje zemljište na »Brdima«. Vrlo je kratka, a glasi: »pro remedium anime mee et parentum meorum«.¹⁹

U ispravama kralja Dmitra Zvonimira prva se arenga nazire u njegovoj ispravi iz 1075. (9. listopada), u kojoj Splitskoj Crkvi potvrđuje darovnicu vladarâ Trpimira i Muncimira kojom su joj oni darovali crkvu i posjede sv. Jurja u Putalju.²⁰ Ona je isprepletena s naracijom i odnosi se na splitskog nadbiskupa Lovru i njegovu crkvu. Nesamostalna je dakle i kao diplomatska formula u misaonoj realizaciji potpuno je ovisna o naraciji i dispoziciji isprave.

Nešto samostalniji oblik arenge u Zvonimirovim ispravama nalazi se u njegovoj ispravi izdanoj 1078. (16. travnja) Splitskoj Crkvi, kojom ponovno daruje neka sela, zemlje i pašnjake koje su joj nekoć darovali njegovi pradjedovi. Ona glasi: »cupiens ardentissime iura et bona ecclesie gloriosissimorum martirum Dompnii, Anestagii (Anestasio) recuperare et ampliare pro posse ob ipsorum martirum reuerentiam, quorum precibus meritis spero ante eterni iudicis examen munere

16. *Isto*, str. 113.

17. Jakov STIPIŠIĆ, *Diplomatička analiza Krešimirove darovnice o Maunu iz 1069*, Pomorski zbornik, knj. 7, Zadar, 1967, str. 816–817.

18. Franjo RAČKI, *Hrvatska dvorska kancelarija i njezine isprave za vladavine narodne dinastije*, Rad JAZU, knj. XXXV, Zagreb, 1876, str. 16.

19. J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 132.

20. *Isto*, str. 141–142.

adiuuari«. ²¹ Izražava pravno-teološku misao, svodeći zemaljske račune pod zajednički i konačni nazivnik vječnog suda na kojem će dovoljno koristiti molitve salonićanskih muževa mučenika Dujma i Anastazija. Istodobno je ta arena logički prijelaz misli iz intitulacije u naraciju i njezina realizacija u dispoziciji.

Pravi oblik diplomatske formule arenge sadržan je u Zvonimirovoj ispravi iz 1078. (prije 1. rujna), kojom stavlja cetinsku župu pod jurisdikciju Splitske Crkve s pravom na sve dohotke. Arena u toj ispravi glasi: »perspicaci suspensae mentis intuitu precipites rerum mundanarum transitus prospiciens et non sine admiratione nullas earum stabiles nec alicuius spei beatitudinis collectiuas inueniens, eis modo exceptis, que deo et electis eius, quasi accommodatiue, qui centies duplicate redient (!) commendatae«. ²² Ta se arena nalazi točno na mjestu koje joj pripada u ispravama hrvatskih narodnih vladara, to jest nakon invocacije, datacije i intitulacije, vežući se svojom mišlju na naraciju, a potom i na dispoziciju isprave. Čak se jednim dijelom (uvodnim) nalazi unutar intitulacije, u kojoj je spojena s devocijom. Osnovni joj je sadržaj biblijsko-teološka misao, po kojoj vladar treba uz Božju milost, iako nesigurnim razumom, proniknuti da ta ista milost sudjeluje u radu i da s obzirom na prolaznost i propadljivost ljudskog djela treba unaprijed gledati, ali ne bez divljenja svega što postoji, niti bez ikakve nade u boljitak, i otkrivati budućnost i smisao zajedništva u vidu blaženstva. Nadalje se očituje sve-topisamska poruka da Bog čovjeku vraća višestruko za svako učinjeno dobro djelo, pa se tako u arengi i kralj Petar Krešimir IV. uzda da će mu Bog uzvratiti stostruko za davanje cetinske župe pod jurisdikciju Splitske Crkve, čuvarice Božjih zakona.

Kronološkim redosljedom očuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara slijedi isprava hrvatskog vladara Stjepana, kojom stupajući u samostan sv. Stjepana kod Splita 1078. daruje istom samostanu neke zemlje. U toj je ispravi formula arenge veoma kratka i ukomponirana u naraciju. Ona glasi: »pro remedium peccatis meis«. ²³ Kad bi joj se strogo određivalo mjesto u ispravi, onda bi došla nakon intitulacije i tek u tom smislu mogla bi stajati kao samostalna diplomatska formula. Međutim u kontekstu misli, koje se protežu od intitulacije preko naracije do dispozicije isprave, ona je vješt umetak u te tri diplomatske formule, u kojima i ona opetuje sadržaj isprave. Osnovna i jedina joj je misao: *do, ut des*. Ta se misao može primijeniti i na druge arenge isprava hrvatskih narodnih vladara.

Arengu kralja Dmitra Zvonimira ponovno nalazimo u njegovoj ispravi kojom 1076–1078. samostanu benediktinskih redovnica u Splitu daruje zemljište Pusticu u Lažanima. Ta arena glasi: »Nobis diuina clementia concedente in regali solio inuiolabiliter residentibus undique uterque sexus militum uidelicet utriusque uite laicorum, seruorum et ancillarum, nostram affluens pro rebus sibi oportunitis curiam ac causis sibi necessariis perquirens semper astabat.« ²⁴ Ona uz božansko opravdanje i dozvolu božanske milosti, po kojoj je Zvonimir izabran za kralja, ukratko oslikava kako izgleda kraljevski dvor prilikom izdavanja isprava. Arenge s takvim sadržajem veoma su rijetke. Naime, u našem slučaju kralj Zvonimir stoji na svom prijestolju a uza nj je njegova svita, njegovi podanici i službenici oba-

21. *Isto*, str. 160.

22. *Isto*, str. 162–163.

23. F. RAČKI, *Documenta*, str. 119.

24. J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 170.

dvaju spolova. Svi su ti podanici na taj dan – svečani dan – blagdan Gospe, kako će se vidjeti u naraciji isprave, došli javno moliti kralja za svoje potrebe i koristi. Tu završava arenga, a njezina se misao proteže u naraciju, iz koje saznajemo da je među pojedincima i časna majka sestara benediktinskih splitskog samostana, koji je destinatar isprave. Iz ove se dakle arenge može zaključiti da je na taj dan izdano nekoliko isprava različitim destinatarima, čija se imena ne navode, a navodi se samo ime onoga destinataru čiji je tekst isprave sačuvan od naših dana. Tako se iz donesene arenge jasno vidi da je tom prilikom kralj Zvonimir izdao nekoliko isprava, a do nas je tradicija sačuvala samo jednu – o kojoj je riječ. Zasigurno je bilo tako i kod drugih hrvatskih vladara čije isprave nisu sačuvane i kod onih kod kojih većinu njihovih isprava nije tradicija prenijela do nas. Navedena se Zvonimirova arenga nalazi na svom standardnome mjestu u ispravama hrvatskih narodnih vladara, to jest iza intitulacije, iz koje se misao proteže preko nje same u naraciju i dispoziciju isprave. Zbog takvog njezina položaja neki diplomatičari ne vide arengu kao samostalnu diplomatičku formulu u toj Zvonimirovoj ispravi, pa je potpuno poistovjećuju s naracijom.²⁵

Sljedeća sačuvana arenga kao diplomatička formula ili sastavni dio isprave u ispravama kralja Zvonimira sačuvana je u njegovoj ispravi iz 1083. kojom splitskom nadbiskupu Lovri daruje zemlju u Zmini. Ona glasi: »cum me dei omnipotentis pietas sua miseratione in regali locaret solio, cum etiam regni diademate sceptroque a uicario eiusdem clauigeri Petri, Gregorio uidelicet papa beatissimo legaliter adhornarer (!), equanimiter cepi circa meos fideles immo dei oratores donationis gratia esse sollicitus dignum ducens, quo nullus fieret exterus a nostra donatione«. ²⁶ Ova je Zvonimirova arenga kudikamo potpunija od prethodnih njegovih arenga i pokazuje da je notar sad više nego prije pazio na oznake javnih isprava.²⁷ Nalazi se na svojem standardnome mjestu, ali je isprepletana s naracijom. Njezinom se mišlju konstatira da je kralj Zvonimir milošću svemogućega Boga postavljen na kraljevsko prijestolje i da je od zamjenika ključonoše sv. Petra, zakonito izabranog pape Grgura (VII), primio krunu i žezlo. Na isti način kralj Zvonimir prima papine legate u svojoj državi, a zauzvrat kao dostojan vođa milostivo obdaruje splitskog nadbiskupa Lovru, kako nitko ne bi ostao izvan njegova darivanja. Nakon toga u dispoziciji se opisuje objekt darivanja. Ova je dakle arenga u zajedništvu s naracijom strogo povezana s objektom i destinatarom isprave.

Zadnja očuvana arenga Zvonimirovih isprava, koja je doduše i također isprepletana s naracijom, nalazi se u njegovoj ispravi iz iste (1083) godine kao i prethodna, kojom samostanu sv. Stjepana kod Splita daruje zemlju Radunu. Nalazi se također na svome stalnome mjestu koje joj pripada u ispravama hrvatskih narodnih vladara, a glasi: »cum gracia et regnante (in ecclesia) beatissimo papa Gregorio quies in regno meo uigeat, equanimiter cepi erga fideles meos, preprimis erga seruos dei, donacionis gracia esse sollicitus dignum existimans, ut nemo a beneficencia nostra excludatur«. ²⁸ U ovom je slučaju arenga gotovo potpuno uključena

25. Zlatko TANODI, *Isprave kralja Zvonimira i Stjepana II. splitskim benediktinkama*, Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, sv. I–II, »Mandićev zbornik«, Rim, 1965, str. 86.

26. J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 138.

27. Josip NAGY, *Diplomatičko-paleografske studije*, Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu, god. III, Zagreb, 1928, str. 187.

28. F. RAČKI, *Documenta*, str. 140.

u naraciju, tako da je se u navedenoj ispravi ne može smatrati samostalnom diplomatskom formulom ili sastavnim dijelom isprave. U nekoliko zadnjih donesenih primjera, a osobito u posljednjem, vidi se kako arenga polako iščezava i biva potpuno apsorbirana u diplomatsku formulu naracije u ispravama kralja Zvonimira. Elementa arenge može se naći i u drugim formulama Zvonimirovih isprava, osobito u onima u kojima ta formula nije samostalna ili uopće ne postoji na svome mjestu. Takav je slučaj uostalom i kod drugih sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara, ali su ti elementi, osobito u nekim ispravama, toliko neznatni da se u tim ispravama ne može govoriti o arengi kao diplomatskoj formuli ili sastavnom dijelu isprava hrvatskih narodnih vladara.

Arenga u ispravi kralja Stjepana II, kojom 1089. (8. rujna) u Šibeniku potvrđuje ispravu kralja Zvonimira kojom ovaj redovnicama sv. Benedikta u Splitu daruje zemljište Pusticu u Lažanima, glasi: »Cum igitur omnipotentis dei pietas me sua clementia p(atrum), auum proauumque solio (nostro r)egio omnibus Chroatie et Dalmatie nobilibus collaudantibus exaltauerit honore, undique un(iuersa) nobilitas seu exigui populi manus ac ceteri ecclesiarum cenobiorumque rectore(s) (u)el (retroactis pro) causis e(t co)nfirmatio(nis)... arum vel gratia comunis nostri regni utilitatis ad nostram, ut noris est o(mnibus) imperantibus, confluere (ce)perunt.«²⁹

Ona dolazi u ispravi nakon promulgacije, što je rijetkost u sačuvanim ispravama hrvatskih narodnih vladara. U toj ispravi nema ni datacije, koja se određuje drugim elementima dotične isprave, pa je očito redosljed diplomatskih formula te isprave poremećen. Misao navedene arenge jest da je kralja Stjepana ljubav sve-mogućega Boga po svome milosrđu uzvisila na čast kraljevskog dostojanstvenika dostojna njegovih otaca, djedova i pradjedova, i to uz pristanak svih plemića Hrvatske i Dalmacije. Slično kao i na Zvonimirovu dvoru, k njemu su došli sa svih strana njegove države velmože, obični puk i drugi, kao i upravitelji crkava i samostana radi različitih državnih poslova kraljevstva, među kojima i izdavanje isprava, kao što je običaj kod svih vladara. To se zbivalo na blagdan Male Gospe, dakle svečano. Tako nam i ova isprava svojom arengom svjedoči o datumu kad je hrvatska dvorska kancelarija izdala više isprava, odnosno riješila više državnih poslova. Da je kojom srećom s toga svečanog skupa tradicija sačuvala još koju ispravu, hrvatska bi diplomatika zasigurno bila bogatija ispravama i ne bi bilo argumenata od strane pojedinaca za sumnje u ispravu o kojoj je riječ. Ako se te sumnje mogu donekle i razumjeti, međutim uz najbolju volju ne može se razumjeti zašto diplomatska Nada KLAJIĆ u ovoj ispravi, kao i u onoj na koju se ta poziva, a koja je također sačuvana, uopće ne vidi formulu arenge.³⁰ To više je nerazumljivo što se često poziva na prethodnika Viktora NOVAKA, koji također te dvije isprave drži za falsifikate, ali on ipak jasno naznačuje arengu u obje isprave.³¹ Povod za to mogao je biti navedeni rad Zlatka TANODIJA, koji također ni u ovoj ispravi ne vidi arengu kao samostalnu diplomatsku formulu ili sastavni dio isprave. Međutim TANODI, protivno samom sebi, na istome mjestu pak spominje da se njezino mjesto nalazi u naraciji u svojstvu *motivacije* postanka isprave, nazvane *paginis seriem* i *scriptum*. Ujedno mu ti izrazi služe za dokaz

29. J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 188.

30. Nada KLAJIĆ, *O falsifikatima splitskih benediktinaka*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIII–LXIV/1961–1962, Split, 1969, str. 209.

31. Viktor NOVAK, *Dva splitska falsifikata XII. stoljeća*, *Strena Buliciana*, Zagreb-Split, 1924, str. 556–557.

starosti *teksta* isprave. Stoga *kontekst* upućuje na činjenicu da je sam kralj dao nalog za pisanje darovnice, da je bio istodobno donator i autor te da je isprava sačinjena u dvorskoj kancelariji, iako je destinatarica, kao poglavarica splitskoga benediktinskog samostana, sudjelovala u njezinu sastavljanju. Slično je i u Zvonimirovoj ispravi na koju se poziva ova o kojoj je riječ. Iz tih razloga TANODI drži da je krivo mišljenje Josipa NAGYA, prema kojem isprave nisu pravi kancelarijski produkt, već izrađene pod utjecajem destinatarata.³²

Posljednja arena u očuvanim ispravama hrvatskih narodnih vladara sadržana je u ispravi kralja Stjepana II, također iz 1089. Tom ispravom taj kralj daruje samostanu sv. Stjepana kod Splita zemljište u Raduni. Arena se u ovoj ispravi također nalazi poslije promulgacije, kao i u prethodnoj, što bi mogao donekle biti pokazatelj da ona u vrijeme kralja Stjepana II. ustupa »četvrto« mjesto promulgaciji, a ona se pomiče jedno mjesto naprijed (na peto) u ispravama. Tako bi redosljed diplomatskih formula za to razdoblje isprava hrvatskih narodnih vladara bio sljedeći: invokacija, datacija, intitulacija s devocijom, promulgacija, arena, naracija, dispozicija etc. Obje očuvane isprave kralja Stjepana II. upućuju nas na takav redosljed.

Arena navedene isprave glasi: »Cum scriptum sit, quod imperia et regna huius mundi in tempore consumentur eo modo, quo fumus in auras euanescit; et quod quidquid ob amorem dei erogatur, id in melius mutetur dicente apostolo: 'seminatur in corruptione, surget in incorruptione; seminatur in ignobilitate, surget in gloria; seminatur corpus animale, surget corpus spirituale'; et dicente psalmista: 'qui seminant in lacrymis, in gaudio metent'. Que quidem magnopere recogitanda et omni ingenio ob unoquoque pro viribus in executionem mandanda sunt.«³³ Ova je arena poprilično opširna i gotovo doslovno služi se svetopisamskim navodima, pomoću kojih želi reći da su zemaljska carstva i kraljevstva ovoga svijeta propadljiva i prolazna poput dima, koji se diže s kućnog ognjišta i nestaje u nebeskom bespuću. Stoga, što god se uloži u ljubav Božju, isplatit će se. Što se ulaže u propadljivo, postaje propadljivo, a ono što se ulaže u nepropadljivo, rađa nepropadljivim. Zrno je neznatno ali rađa višestrukim plodom. Tko sije u tijelo, neka žanje tjelesno, a tko sije u duhovno, požnjet će neraspadljivo. Nadalje se citira pisca biblijskih psalama: »Onaj tko sije u suzama, žanje u radosti« – i moglo bi se dodati, nosi snoplje sjetveno. To se osobito odnosi na one koji zapovijedaju i upravljaju drugima, poručuje ova arena. Ona odiše velikom kraljevom pobožnošću, što je i razumljivo kad je riječ o činu koji će učiniti u korist samostana, u kojem je dugo boravio i koji je već prije obilato obdario. Drugo darivanje kralj čini na poticaj redovnika, osobito njihovog opata, naglašavajući da udovoljava opatovoj molbi i da samostanu daruje dobro u Raduni.³⁴

Iz donesenih i analiziranih arengih isprava hrvatskih narodnih vladara mogu se izvući i neki kraći općeniti zaključci. U prvom redu arena je prisutna u prvoj očuvanoj ispravi hrvatskih narodnih vladara. Poslije toga nije redovito u upotrebi, ali ipak toliko da se može prigovoriti nekima od dosadašnjih diplomatičara koji

32. Zlatko TANODI, *Isprave kralja Zvonimira i Stjepana II. splitskim benediktinkama*, Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, sv. I–II, »Mandićev zbornik«, Rim, 1965, str. 91. i bilješka 17.

33. F. RAČKI, *Documenta*, str. 149–150.

34. Josip NAGY, *Diplomatičko-paleografske studije*, Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu, god. VII, Zagreb, 1937, str. 7.

su je sveli na svega četiri ili manje primjera.³⁵ Zbog njezine česte povezanosti i isprepletenosti s naracijom neki su je u pojedinim ispravama skratili,³⁶ a neki njezino mjesto i njezinu formulu ustupili i poistovjetili sa susjednom naracijom.³⁷ Doduše, ona je u nekoliko primjera toliko isprepletena s naracijom da ju je teško prepoznati, a osobito izdvojiti.

Mjesto arenge u ispravama hrvatskih narodnih vladara jest nakon invokacije, daticije i intitulacije s devocijom. Poblizje rečeno ona je logički slijed i spona između intitulacije i naracije. Od toga se pravila katkad odstupa. Njezina se osnovna misao *do ut des* realizira u naraciji i dispoziciji, a katkad i u drugim formulama isprave. Izražava stupanj kulturnog i znanstvenog domašaja ljudskog duha iz područja biblijsko-teološkog, filozofijskog, pravnog i političkog djelovanja, koje se odvijalo u dvorskoj kancelariji i drugim kulturnim sredinama hrvatske države u vrijeme narodnih vladara. Ton joj je više-manje svečan, a misao također vezana uz predmet isprave. Elementi arenge mogu se naći i u drugim formulama isprava hrvatskih narodnih vladara.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Arenga in den Urkunden der kroatischen Volksherrscher

Die Arenga oder das Proömium ist in der ältesten erhaltenen Urkunde der kroatischen Volksherrscher aus dem Jahre 852 enthalten. Später war sie nicht mehr regelmässig im Gebrauch, doch immerhin in solchem Masse, dass man sie als anderen Formeln von Diplomata gleichgestellt ansehen kann. In den Urkunden der kroatischen Volksherrscher stand sie nach der Invocatio, der Datierung und der Intitulatio mit Devotion. Ihr eigentlicher Sinn, »do ut des«, ist die Verbindung zwischen der Intitulatio und der Narratio. In ihrem Inhalt kommen die biblisch-theologischen, philosophischen, rechtlichen und politischen Gedanken jener Zeit zum Ausdruck. In allen Beispielen steht sie in Beziehung zum Gegenstand der Urkunde, enthält aber auch Elemente des kulturellen und politischen Geschehens am Hofe oder in anderen, vor allem kirchlichen Institutionen des damaligen kroatischen States.

35. Nada KLAJČ, *Diplomatička analiza isprava iz doba narodne dinastije* (II. dio), Historijski zbornik, god. XIX–XX/1966–1967, Zagreb, 1968, str. 226–227; *O Trpimirovoj darovnici kao diplomatičkom i historijskom dokumentu*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXII/1960, Split, 1967, str. 114–116.

36. Miho BARADA, *Dvije naše vladarske isprave*, Croatia sacra, 7, Zagreb, 1937, str. 23.

37. Zlatko TANODI, *Isprave kralja Zvonimira i Stjepana II. splitskim benediktinkama*, Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, sv. I–II, »Mandićev zbornik«, Rim, 1965, str. 86, 91.